

กระบวนการสร้างสาธารณโภคีธรรม ขององค์กรพุทธศาสนาในประเทศไทย The Process of Sadhamranabhogi-Dhamma Creation of Buddhist Organization in Thailand

พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิพัฒน์, ผศ.ดร., พระสุภาพร เตชธโร
Asst.Dr.Phrakrudhammathornsiriwat Siriwatthano, Phrasupaporn Techatharo
อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ๑) เพื่อศึกษาหลักสาธารณโภคีธรรมในพระพุทธานุชาสนา ๒) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสาธารณโภคีธรรมขององค์กรพุทธศาสนาในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลการใช้หลักสาธารณโภคีธรรมต่อสังคมในประเทศไทย เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์ และแบบการสังเกต การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์และสังเกตแบบมีส่วนร่วม กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการองค์กรพระพุทธานุชาสนา ในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ประกอบด้วย พระสงฆ์ ผู้นำองค์กร ประชาชน จำนวน ๒๐ คน วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความและสร้างข้อสรุป

ผลการวิจัยพบว่า

๑) หลักสาธารณโภคีธรรมในพระพุทธานุชาสนา คือ หลักของการแบ่งปัน ช่วยเหลือ เกลี้ยเจื้อจานให้ได้ใช้สอยร่วมกัน โดยมีแนวคิดความเป็นมาจากหลักธรรมหนึ่งซึ่งอยู่ในหลักสาราณียธรรม ๖ กลุ่ม สันตโตศกได้นำมาพัฒนาใช้จนเกิดเป็นระบบ แบบแผนหรือวิถีชีวิต ให้มีคุณลักษณะพึ่งตนเองได้ ในทางพระพุทธานุชาสนาพบว่า การแบ่งปันช่วยเหลือแบ่งออกได้ ๒ ชนิดคือ ๑. สิ่งของที่เป็นปัจจัย ๔ (อาวาสทาน) ๒. สิ่งของที่เป็นศิลปวิทยาการ(ธรรมทาน)

๒) กระบวนการสร้างสาธารณโภคีธรรมขององค์กรพระพุทธานุชาสนาในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี พบว่ามีกระบวนการขั้นตอนลำดับในการสร้างสาธารณโภคีธรรมขององค์กรพระพุทธานุชาสนา ๕ ขั้นตอน คือ ๑) การกำหนดเป้าหมายขององค์กร ๒) ขั้นตอนการจัดตั้งองค์กร ๓) การกำหนดคุณสมบัติผู้นำการบริหารองค์กร ๔) กิจกรรมในการดำเนินการ ๕) ผลจากกิจกรรมในการดำเนินการ โดยผ่านองค์กรพุทธที่ศึกษา ๓ แห่ง คือ (๑) ศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมดงวังอ้อ จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาเยาวชน และการพัฒนาชุมชน (๒) ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนพลาญข่อย เน้นการดำเนินงานช่วยเหลือสังคม ใช้สาธารณโภคี ด้วยการให้ความรู้ แบ่งปันศิลปวิทยาการทางโลก รวมทั้งศิลปวิทยาการทางธรรม (๓) ศูนย์ยุวพุทธิก-

สมาคมจังหวัดอุบลราชธานี เน้นการดำเนินงานช่วยเหลือสังคม ด้วยการตั้งศูนย์ปฏิบัติธรรม และสอนพระพุทธศาสนาวินัยธรรมทั้งจัดกิจกรรมทางศาสนาและงานประจำจังหวัดที่เกี่ยวข้อง

๓) ผลการใช้หลักสาธารณโภคีธรรมต่อสังคมในประเทศไทย พบว่าการใช้หลักสาธารณโภคีธรรมในกลุ่มองค์กรพุทธ ในปัจจุบันแบ่งการช่วยเหลือใน ๓ ด้าน คือ ๑) การรักษาพยาบาลและดูแลสุขภาพ ๒) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ๓) การศึกษาสงเคราะห์ ซึ่งในจังหวัดอุบลราชธานี นั้นได้นำหลักสาธารณโภคีมาปรับประยุกต์ทั้งในระดับบุคคล และในระดับองค์กรพุทธ กล่าวคือ ในระดับบุคคลนำสู่การดำเนินถูกต้องตามหลักของมัชฌิมาปฏิปทาให้เกิดขึ้น ถือเรื่องจิตใจนั้นมีค่าสูงกว่าคุณค่าทางวัตถุ ทั้งยังช่วยพัฒนาคุณธรรมให้สูงขึ้นในตน ส่วนในระดับองค์กรพุทธ หรือสังคม สามารถประยุกต์เป็นปัจจัยเสริมสร้างดีงามสร้างหรือพัฒนาสังคมให้มีความเจริญ มีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขสงบเย็น

คำสำคัญ : กระบวนการ, สาธารณโภคีธรรม, องค์กรพุทธศาสนา, ประเทศไทย, อุบลราชธานี

Abstract

The objectives of the present research were to 1) study the fundamental of virtuous sharing in Buddhism, 2) study the processes of developing virtuous sharing of Buddhist Organization, particularly in Ubonratchatani and 3) scrutinize the impacts of applying virtuous sharing's principles toward Thai society. The interviews and the observations forms have been spelt out for the present study, meanwhile, the interviewing and the participant observation have been undertaken for data collections. The twenty predominant samples have been taken from various Buddhist Organizations in Unbonratchatani province viz. the monks, the leaders of the organizations and the people. The interpretation and conclusion have been used for the analysis and synthesis of the datas selected in the present research.

Findings of the study

1) The fundamental of virtuous sharing in Buddhism is determined as to share any lawful gains whether it is more or less with virtuous fellows which is known as virtuous sharing. The so-called fundamental has been taken from one of the concepts of virtues for fraternal living, Saraniyadhamma, in Buddhism, later on, it has been obviously developed by the Buddhist Organization called Santi Ashok as the model and system of self-living.

The charitable objects in Buddhism under the principle of virtuous sharing can be divided into two kinds viz. 1) material gift, Amisdana and 2) spiritual gift, Dhammadana.

2) It has been found that the processes of developing virtuous sharing of Buddhist Organizations in Ubonratchatani province have consisted of five stages as follows: 1) evaluating the purpose of the organization, 2) processing the setting of the organization, 3) specifying the characteristics of the leader, 4) the procedures of performing the activities, and 5) the results of operating the processes. All of the five stages mentioned above have been performed throughout the following Buddhist Organizations viz. 1) the Ethical Training Center of Dongwang Ao, for solving any of the youth's problems and developing the community 2) the Community Learning Center of Plan Khoi, for supporting the society and sharing any kinds of the knowledges either of world's knowledges and Buddhism and 3) the Youth Buddhist Association Center of Ubonratchatani, for maintaining the community by means of arranging the meditation center and Buddhist Sunday school including organizing the religious activities and the provincial annual festival.

3) Presently, it is clearly found that the applications of virtuous sharing toward Thai society in particular Buddhist Organizations have been performed throughout the following details as follows: 1) hospital and health care, 2) human resource development and 3) educational supporting. In Ubonratchatani, meanwhile, the principle of virtuous sharing has been applied for the individual level and Buddhist Organization level. Individually, virtuous sharing has leded directly to the practicing of the principles of middle ways in Buddhism, emphasizing on mental value, not physical value as well as enhancing and developing the virtues. In Buddhist Organization level, On the other hand, virtuous sharing has been applied for cultivating the morality in the community, for the development and advancement of the society in order to maintain the unity of human being and living together with harmony and peace forever.

Keywords : Process, Sadha mranabhogi-Dhamma, Buddhist Organization, Thailand, Ubonratchatani

บทนำ

ปัจจุบันสังคมไทยกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุจากการรับเอาระบบเทคโนโลยีต่างๆ เข้ามาเพื่อหวังต่อการพัฒนาประเทศและสังคมให้ดีขึ้นจนก่อให้เกิดผลสะท้อนกลับในทางสังคมในสิ่งที่ตรงข้ามกับการพัฒนาเหล่านี้ ด้วยเพราะในความต้องการสิ่งใหม่ทางเทคโนโลยีหรือความเจริญนั้น ก่อให้เกิดการไหลบ่าของวัฒนธรรมต่างชาติรวมเข้ามาด้วย ทำให้คนไทยเกิดมีค่านิยมทางด้านวัตถุมากขึ้น ดิ้นรนแสวงหาเสปบริโภค ยึดถือในเรื่องของการกิน กาม เกียรติ มีจิตใจถอยห่างจากหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเกิดขึ้น และยังมีแนวโน้มจะมากขึ้นเรื่อยๆ ในยุคปัจจุบันนี้จึงมีความเมตตา ความโอบอ้อมอารี การแบ่งปันซึ่งกันและกัน น้อยลงไป ทำให้เกิดช่องว่างทางสังคมเกิดขึ้นสร้างความแตกต่างทางชนชั้น มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ด้วยเหตุเพราะยึดวัตถุเป็นคุณค่าในการบอกถึงฐานะ และความเป็นผู้มีมากกว่า ส่งผลต่อการมองไม่เห็นถึงคุณค่าความจำเป็นที่จะต้องแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามมา ทั้งยังเกิดการ ดิ้นรนชวนขายแย่งชิงเกิดขึ้น ซึ่งความเห็นความเข้าใจเช่นนี้ถือเป็นอันตรายอย่างยิ่งที่จะทำให้สังคมมีความ แตกร้างเกิดขึ้นนั่นเอง

ในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมหมวดหนึ่งที่กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งหลักธรรม ที่กล่าวนี้ก็คือหลักสารณียธรรม ๖ นั่นเอง ซึ่งในจำนวนหลักธรรมทั้ง ๖ ได้มีหลักธรรมที่เรียกว่า สาธารณ- โภคีธรรม เป็นหลักหนึ่งในสารณียธรรม ๖ นั้นรวมอยู่ด้วย โดยหลักสาธารณโภคีธรรม ถือเป็นหลักธรรม หนึ่งที่น่าสนใจเพราะหลักธรรมนี้เป็นสิ่งประสานสังคมให้เกิดความยึดเหนี่ยว และประสานสังคมที่แตกร้าง จากระบบของการแย่งชิงซึ่งกันและกันให้กลับมาเป็นสังคมที่ดีเช่นดังเดิม ด้วยหลักธรรมนี้สอนว่าหากได้ ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน แต่ในการที่จะแบ่งปันสิ่งใดก็ตามจะต้องเป็นไปเพื่อโยชน์ที่สูงสุดแห่งสิ่งของนั้นๆ ซึ่งทำให้ผู้วิจัยเห็นคุณค่าของหลักสาธารณโภคีธรรมนั้นว่าหากได้มีการนำมาปรับประยุกต์ใช้ในสังคม ปัจจุบันแล้วย่อมนำมาสู่ความสุขสงบเกิดขึ้นทั้งในสังคม ชุมชน องค์กรต่างๆ ย่อมมีความสมัคสมานสามัคคี อย่างแน่นอน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาถึงหลักสาธารณโภคีธรรมในพระพุทธศาสนาและกระบวนการ สร้างสาธารณโภคีธรรมขององค์กรพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติและประยุกต์ใช้ หลักสาธารณโภคีธรรมต่อสังคมไทยให้เกิดความสุขสงบมีความรักความสามัคคีเจริญรุ่งเรืองต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาหลักสาธารณโภคีธรรมในพระพุทธศาสนา
๒. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสาธารณโภคีธรรมขององค์กรพระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่จังหวัด อุบลราชธานี
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลการใช้หลักสาธารณโภคีธรรมต่อสังคมในประเทศไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงวิเคราะห์ (Analytical Research) โดยศึกษาค้นคว้าทั้งทางเอกสาร (Documentary investigation) และข้อมูลภาคสนาม มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

(๑) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) กับ ผู้จัดการองค์กร ผู้บริหารจัดการองค์กร บุคลากรในองค์กร และผู้รับบริการองค์กร โดยอาศัยกรอบประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

- แนวคิดและความเป็นมาในการจัดตั้งองค์กร
- จุดมุ่งหมายในการจัดตั้งองค์กร
- วิธีการและขั้นตอนในการดำเนินงานขององค์กร (การใช้หลักสาธารณโภคีธรรม)
- ผลจากการดำเนินงานขององค์กร (ผลจากการใช้หลักสาธารณโภคีธรรม)
- ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานขององค์กร

นอกจากแนวคำถามที่ใช้ประกอบการสัมภาษณ์ ผู้ทำการวิจัยได้ทำการบันทึกเสียงการสัมภาษณ์ ผู้ให้สัมภาษณ์หรือการสนทนากลุ่ม

(๒) การตรวจสอบเครื่องมือ

การตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ จะใช้วิธีการตรวจสอบ สองวิธีด้วยกัน คือ การตรวจสอบความเที่ยงและการตรวจสอบความตรงของเครื่องมือที่ใช้ ดังต่อไปนี้

๑) กรณีการตรวจสอบความเที่ยง (Reliability) จะใช้วิธีการตรวจสอบด้วยการหาค่า Coefficient Alpha โดยวิธีการของ Conbrach จากแบบสอบถามที่ได้นำไปทดสอบกับกลุ่มประชากรทดลองมาแล้ว ทั้งเป็นรายข้อ และทั้งเป็นชุดหรือเป็นแบบแผน (Pattern) นอกจากนั้นแล้วยังจะหาค่าความเที่ยงโดยการทดสอบทางสถิติแบบ Factor Analysis จากแบบสอบถาม เพื่อคัดเลือกเอาข้อคำถามที่ดี ที่มีค่าน้ำหนัก (Factor loading) ตั้งแต่ .๘๐ ขึ้นไป เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจริงต่อไป

๒) กรณีการตรวจสอบความตรงจะใช้วิธีการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) โดยให้ผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้เชี่ยวชาญทางด้านอาชีวศึกษา จำนวน ๓ - ๕ ท่านทำการตรวจสอบ ปรับปรุง และแก้ไขข้อคำถาม ที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มประชากรทดลองมาแล้วอีกครั้งหนึ่ง

(๓) วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

๑) การเข้าถึงข้อมูล ผู้วิจัยได้เปิดเผยสถานภาพจริงในการเข้าไปศึกษากลุ่มองค์กรพุทธต่างๆ โดยการเข้าไปสำรวจองค์กรก่อนเป็นเบื้องต้น ครั้งแรกในฐานะผู้รับบริการ เพื่อเก็บข้อมูลเรื่อง กระบวนการเข้ารับบริการจากองค์กร ก่อนเริ่มลงมือทำการวิจัย เมื่อหัวข้อวิจัยได้รับการสนับสนุนผู้วิจัยได้ทำจดหมาย

แจ้งอย่างเป็นทางการเพื่อขอเข้าศึกษาสัมภาษณ์โดยใช้เวลาวิธีการสังเกตโดยตรงเป็นระยะเวลา ๑ วัน จึงทำให้เกิดความคุ้นเคยและเป็นกันเองกับผู้จัดตั้งองค์กร ผู้บริหารบุคลากร และผู้เข้ารับบริการ ทำให้ง่ายต่อการเข้าถึงข้อมูลในด้านต่างๆ ด้วยความร่วมมือเป็นดี

๒) กระบวนการวิธีการศึกษา ในขั้นการศึกษาเชิงปรากฏการณ์ หรือกรณีเชิงประจักษ์ (empirical case) นั้นผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เป็นหลัก นอกเหนือจากข้อมูลทุติยภูมิที่ได้รวบรวมในระดับหนึ่งและเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง คือมีการเตรียมเครื่องมือหรือกรอบในการเก็บข้อมูล ซึ่งเป็นแนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ในประเด็นต่างๆ มุ่งเน้นการสัมภาษณ์กับผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key – Informant Interview) ที่มีความรู้ในกระบวนการจัดการองค์กร วิธีการสัมภาษณ์มีทั้งที่เป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม โดยรายกลุ่มจะใช้รูปแบบการเก็บข้อมูลด้วยวิธีสนทนากลุ่ม(Focus Group Discussion) เพื่อรวบรวมประเด็น ข้อมูลต่างๆ รวมทั้งมีการตรวจสอบข้อมูล เพื่อความถูกต้องแม่นยำ ผ่านกระบวนการพูดคุยเป็นกลุ่ม

นอกจากการใช้วิธีการสัมภาษณ์ ผู้ทำการวิจัยยังได้ใช้วิธีการสังเกตโดยตรง(Direct Observation) รวมทั้งวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม(Participation Observation) ในการทำกิจกรรมร่วมกับองค์กร เช่น ช่วยทำงาน เข้าร่วมการประชุม เข้ารับการอบรมและใช้บริการขององค์กร เป็นต้น ซึ่งวิธีการนี้จะทำให้ผู้ศึกษาวิจัยสังเกตสิ่งแวดล้อม ข้อมูลด้านพฤติกรรม แบบแผนพฤติกรรม (activities) ความสัมพันธ์ (Relationship) ของคนในชุมชน ที่จะสามารถนำมาอธิบายเชื่อมโยงปรากฏการณ์ภาพรวมของชุมชนได้อย่างสัมพันธ์กัน

ระหว่างที่ทำการวิจัยศึกษาจะมีการจดบันทึกภาคสนาม (Field Note) ควบคู่ไปกับการสังเกต ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้นอกเหนือจากการสัมภาษณ์ ทำให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมมากขึ้น และสามารถตอบคำถามตามกรอบที่ตั้งไว้ครบถ้วนสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

(๔) การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล

เมื่อรวบรวมข้อมูลศึกษาที่ได้จากภาคสนาม ขั้นตอนต่อไปผู้วิจัยจะนำเอาข้อมูลที่ได้มาจัดทำเป็นระบบ โดยหาความหมาย ลำดับขั้นตอนกระบวนการสร้างสาธารณโศกธรรม เชื่อมโยงกับกระบวนการให้บริการ และหาความสัมพันธ์ของข้อมูลเพื่อนำไปสู่การอธิบายทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่ศึกษาวิจัย โดยในการวิเคราะห์ข้อมูลผู้ศึกษาจะใช้แนวคิดทฤษฎีที่รวบรวมไว้มาช่วยในการอธิบายวิเคราะห์ปรากฏการณ์ในองค์กรพุทธ ตามลำดับขั้นตอนเพื่ออธิบายระบบกระบวนการสร้างสาธารณโศกธรรม โดยนำข้อมูลองค์กรพุทธที่ศึกษาทั้ง ๓ องค์กรคือ ศูนย์พัฒนาคุณธรรมป่าดงใหญ่วังอ้อ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนพลาญข่อย และศูนย์ยุวพุทธวิถีสมาคมอุบลราชธานี มาอธิบายสนับสนุนให้มื่อน้ำหนักและความน่าเชื่อถือมากขึ้นเพื่อนำไปสู่การตอบประเด็นตามวัตถุประสงค์การวิจัยในที่สุด

(๕) รวบรวม เรียบเรียงข้อมูล และนำเสนอผลงานวิจัย

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัย กระบวนการสร้างสาธารณโภคีธรรมขององค์กรพุทธศาสนาในประเทศไทย พบว่า หลักสาธารณโภคีธรรมในพระพุทธศาสนา หมายถึงการที่ได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรมแม้เป็นของเล็กน้อยก็ไม่หวงไว้แต่ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่ายให้ได้ใช้สอยร่วมกัน การกระทำนั้นเรียกว่า “สาธารณโภคีธรรม” โดยมีแนวคิดความเป็นมาจากหลักธรรมหนึ่งซึ่งอยู่ในหลักสารณียธรรม ๖^๑ อันเป็นหมวดธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน นำมาสู่การก่อให้เกิดความรักและความเคารพระหว่างกัน เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน ไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน ซึ่งในองค์กรของสันตโศกนำมาพัฒนาใช้จนเกิดเป็นระบบ แบบแผนหรือวิถีชีวิต การบริหารจัดการบุคคล กลุ่ม องค์กร ให้มีคุณลักษณะพึ่งตนเองได้ สร้างสรรค์ ชยัน อดทน ไม่เอาเปรียบใคร ตั้งใจเสียสละ จนเกิดความสามารถ และความเต็มใจในการทำงานฟรีตลอดหนี้ ไม่มีดอกเบี้ย และเฉลี่ยทรัพย์เข้ากองบุญ เพราะเชื่อมั่นและศรัทธาว่า การได้มาคือ บาป การเสียสละคือบุญ เป็นระบบของกงสีใหญ่ที่ทุกคนเต็มใจเอาทรัพย์สินทั้งหลายเข้ามารวมเป็นกองกลาง การกินอยู่เป็นส่วนกลาง รวมกันเป็นหนึ่งเดียว ไม่มีสิทธิส่วนตัวทำอย่างยินดีเต็มใจ ทำให้เกิดองค์กรเพื่อการแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่น ตามหลักแห่งอุดมการณ์ในพุทธศาสนาที่ว่า “จรรถ ภิกขเว จาริกัม พุทฺชนหิตาย พุทฺชนสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानัม เทเสถ ธมฺมํ อาทิกฺขณํ มชฺฌเมกฺขณํ ปรีโยสานกฺขณํ สาทถํ สพฺพญชนํ เกวลปริปุณณํ ปริสุทฺธํ พรหมจริยํ ปกาเสถ” (ภิกษุทั้งหลาย เธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะอันบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง)^๒ ในทางพุทธศาสนาพบว่าสิ่งของที่ใช้ในการแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่นนี้แบ่งออกได้ ๒ ชนิด คือ ๑. สิ่งของที่เป็นปัจจัย ๔ (อามิสทาน) ๒. สิ่งของที่เป็นศิลปวิทยาการ(ธรรมทาน) ซึ่งในการแบ่งปันสิ่งที่เป็นศิลปวิทยาการแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ^๓

๑) การแบ่งปันสิ่งที่เป็นศิลปวิทยาการทางโลกคือการแบ่งความรู้ความสามารถในเชิงศิลปวิทยาการ เพื่อนำไปประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงชีวิต และสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ด้วยความสะดวกสบายเป็นสุข ซึ่งในทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นการแบ่งปันขุมทรัพย์ (องคสมณินิ) ที่สามารถจะรักษาตัวเองให้อยู่รอดปลอดภัยได้ สงบ ผ่องใส

^๑ สารณียธรรม ๖ ซึ่งประกอบด้วย ๑. เมตตามโนกรรม ๒. เมตตาวจีกรรม ๓.เมตตาทายกรรม ๔. สาธารณโภคี ๕. สีสสามัญญตา ๖. ทิณฺฐีสสามัญญตา, ดุรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๓.

^๒ วิ.ม. ๔/๓๒/ ๔๐.

^๓ ดุรายละเอียดใน อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๑๙ -๑๒๐.

๒) การแบ่งปันสิ่งที่เป็นศิลปะวิทยาการทางธรรม คือแบ่งปันความรู้ที่เป็นธรรมะอันเป็นความจริงแท้แห่งชีวิต ทำให้พบซึ่งความสุข ความเจริญองาม สว่าง สะอาด สงบ ให้เกิดขึ้นแก่ชีวิต นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการช่วยเหลือแบ่งปันโอกาสแก่ผู้อื่นให้ได้กลับตัวกลับใจมีความปลอดภัยแก่ชีวิต เพราะฉะนั้นการให้และการแบ่งปันเฉลี่ยเจือจานสิ่งของต่างๆ ที่ได้มาให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคโดยทั่วกัน ถือเป็นลักษณะสำคัญของหลักสาธารณโภคีธรรมนั่นเอง

ในการใช้หลักสาธารณโภคีธรรมนั้นสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทตามกลุ่มองค์กรพุทธศาสนาที่ให้ความช่วยเหลือสังคมด้วยการแบ่งปัน ช่วยเหลือ สาธารณสงเคราะห์โดยไม่ได้มุ่งผลตอบแทน ดังนี้ คือ^๔

๑) การรักษาพยาบาลและดูแลสุขภาพ

๒) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

๓) การศึกษาสงเคราะห์ ซึ่งในจังหวัดอุบลราชธานีก็ปรากฏมีองค์กรพระพุทธศาสนาที่ได้ใช้หลักการทางสาธารณโภคีธรรมในการดำเนินงานช่วยเหลือสังคม ด้วยการให้ความรู้ แบ่งปันศิลปะวิทยาการทางโลก รวมทั้งศิลปะวิทยาการทางธรรม เพื่อให้ชาวบ้านชุมชน หรือสังคมนั้นเกิดความสุข สงบเย็น

จากการศึกษากระบวนการสร้างสาธารณโภคีธรรมขององค์กรพุทธศาสนา ในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ที่ผู้วิจัยได้เข้าศึกษา ๓ แห่ง คือ

๑. ศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมดงวังอ้อ เน้นการดำเนินงานช่วยเหลือสังคม ใช้สาธารณโภคีด้วยการให้ความรู้ แบ่งปันศิลปะวิทยาการทางโลก รวมทั้งศิลปะวิทยาการทางธรรม สร้างศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมดงวังอ้อขึ้น จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาเยาวชน และการพัฒนาชุมชน จากแนวคิดการยึดเอาสถาบันหลักในชุมชน คือบ้าน วัด โรงเรียน หรือรัฐมาประสานความร่วมมือร่วมคิดร่วมทำ ร่วมวางแผน ร่วมแก้ปัญหา ร่วมพัฒนาชุมชน นั่นเอง

๒. ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนพลาญข่อย เน้นการดำเนินงานช่วยเหลือสังคม ใช้สาธารณโภคีด้วยการให้ความรู้ แบ่งปันศิลปะวิทยาการทางโลก รวมทั้งศิลปะวิทยาการทางธรรม สร้างศูนย์เรียนรู้ชุมชนพลาญข่อยเพื่อการพัฒนามนุษย์ทั้งโครงการปฏิบัติธรรมพัฒนากายและจิต โครงการแบ่งปันการศึกษา รวมทั้งการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเข้มแข็ง ด้วยการช่วยเหลืออบรมแนะนำส่งเสริมความรู้และอาชีพต่างๆ แก่ชุมชน มีการจัดการจากการร่วมมือของชุมชนกับพ่อครูปัญญา ตั้งวงษ์ไชย ที่เน้นภาคส่วนที่เป็นองค์กรพุทธกับสาธารณสงเคราะห์เข้าด้วยกันและนำพาสังคมที่มีความสุข สงบเย็น เป็นที่ยังชีพแก่ชีวิตได้ดีด้วยอาชีพที่เหมาะสมกับชุมชนของตนเอง

^๔ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประทุม อังกูรโรหิต, สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์, โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๗๕- ๘๑.

๓. ศูนย์ยุวพุทธิกสมาคมจังหวัดอุบลราชธานี เน้นการดำเนินงานช่วยเหลือสังคม ใช้สาธารณโภคี ด้วยการให้ความรู้ แบ่งปันศิลปวิทยาการทางโลก รวมทั้งศิลปวิทยาการทางธรรม สร้างศูนย์ยุวพุทธิก-สมาคมจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อการตั้งเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรม และสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์รวมทั้ง จัดกิจกรรมทางศาสนาและงานประจำจังหวัดที่เกี่ยวข้อง เป็นศูนย์รวมแบ่งปันองค์ความรู้ทางพุทธศาสนา รวมทั้งการแบ่งปันช่วยเหลือ และร่วมแก้ไขสังคมให้มีความสุข สงบเย็นตามหลักการทางพุทธศาสนานั้นเอง

ซึ่งจากผลการศึกษาลักษณะการวิเคราะห์กระบวนการสร้างองค์กรสาธารณโภคีในจังหวัดอุบลราชธานี ได้เป็นลำดับขั้นตอนกระบวนการดังต่อไปนี้ คือ^๕

ขั้นที่ ๑ การกำหนดเป้าหมายขององค์กร พบว่าทั้ง ๓ องค์กรพุทธนั้นล้วนมุ่งเป้าหมายไปสู่การพัฒนา มนุษย์ใน ๔ ด้าน คือ พัฒนาทางกาย พัฒนาทางศีล พัฒนาทางจิต และปัญญา เป็นหลัก

ขั้นที่ ๒ ขั้นตอนการจัดตั้งองค์กร ด้วยการจัดตั้งองค์กรพุทธที่ถูกต้องยึดโยงกับกฎหมายและระเบียบ การทางบ้านเมืองเป็นหลักสำคัญเพื่อการปฏิบัติดำเนินงานที่ถูกต้องเป็นที่น่าเชื่อถือ และได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมต่อภาครัฐเป็นสำคัญ

ขั้นที่ ๓ การกำหนดคุณสมบัติผู้นำการบริหารองค์กร ที่นอกเหนือจากความน่าเคารพศรัทธา น่าเลื่อมใสแล้ว คุณสมบัติอีกอย่างของผู้นำที่จะนำไปสู่กระบวนการสร้างองค์กรสาธารณโภคีให้สำเร็จ ลุล่วงตามวัตถุประสงค์ด้วยการมีคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ^๖

- (๑) เป็นผู้ที่มิวิสัยทัศน์กว้างไกล (Creating a Vision)
- (๒) เป็นผู้ที่มีความสามารถในการสื่อสาร (Meaning through Communication)
- (๓) เป็นผู้ที่มอบอำนาจให้กับผู้ปฏิบัติงาน (Empowerment)
- (๔) เป็นผู้ที่เข้าใจตนเอง (Self-Understanding)

ขั้นที่ ๔ กิจกรรมในการดำเนินการ พบว่าองค์กรพุทธในจังหวัดอุบลราชธานีนั้น โดยทั่วไปมุ่งไป ในกิจกรรมหรือโครงการทางจริยธรรมมากที่สุด เหตุผลเพราะจริยธรรมนั้นเป็นหลักความประพฤติ หรือ แนวทางในการปฏิบัติตนที่ควรแก่การยึดถือปฏิบัติเพื่อสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขโดยมี คุณธรรม และศีลธรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญนั่นเอง

^๕ สัมภาษณ์ พระครูสุขุมวรรโณภาส ประธานศูนย์พัฒนาคุณธรรมป่าดงใหญ่วังอ้อ ตำบลหัวดอน อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี, ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๗. / สัมภาษณ์พ่อครูบุญชา ตั้งวงษ์ไชย ประธานศูนย์การเรียนรู้ชุมชนพลาญข่อย, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๖./สัมภาษณ์พระครูพุทธศักดิ์สมณกิจ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดสุปฏิปันารามวรวิหาร อ.เมือง จ.อุบลราชธานี, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๗.

^๖ Don Hellriegel, John W. Slocum and Richard W. Woodman, Organizational Behavior, 8th ed., (Ohio : South-Western College Publishing, 1998), pp. 303-304./สัมภาษณ์ พระครูสุขุมวรรโณภาส ประธาน ศูนย์พัฒนาคุณธรรมป่าดงใหญ่วังอ้อ ตำบลหัวดอน อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี, ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๗.

ขั้นที่ ๕ ผลจากกิจกรรมในการดำเนินการ โดยองค์กรนั้นจะต้องกำหนดเลือกเครื่องมือและวิธีการ เพื่อใช้ในการประเมิน คุณธรรม จริยธรรม หรือความพอใจ ผ่านวิธีการต่างๆ ที่สามารถแสดงผลให้เห็น เป็นรูปธรรมได้ เพื่อศูนย์การดำเนินงานนั้นก็นำไปสู่การปรับปรุงการบริการหรือให้ความช่วยเหลือที่เหมาะสมดีงามให้ดีขึ้นในฐานะผู้มีสาธารณโภคีธรรมต่อไป

ผลการใช้กระบวนการสร้างสาธารณโภคีธรรมขององค์กรพุทธในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและการประยุกต์ใช้ในองค์กรพุทธซึ่งกระบวนการสร้างสาธารณโภคีธรรมนั้นสามารถนำมาปรับประยุกต์ในการจัดตั้งองค์กรพุทธด้วยการนำมาใช้ในการจัดตั้งองค์กรเพื่อการแบ่งปันและช่วยเหลือสังคมได้ใน ๒ ระดับ คือ

๑) สาธารณโภคีในระดับบุคคล ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ ปาก ท้อง การกินดีอยู่ดีของมนุษย์ เน้นถึงการได้รับความสะดวกสบายในด้านการกินดีอยู่ดี หลักสาธารณโภคีมีความสัมพันธ์กับหลักเศรษฐกิจโดยตรง เรียกว่า เศรษฐกิจแนวพุทธ ที่ดำเนินตามหลักของมัชฌิมาปฏิปทา ไม่มีการเบียดเบียนตนเอง มีความเอ็นดู เห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกันตามหลักของสันโดษ ๓ คือ (๑) ยถาลาภสันโดษ (๒) ยถาพลสันโดษ (๓) ยถาสารูปสันโดษ นอกจากนี้ในด้านการดำเนินชีวิต หลักสาธารณโภคีมีคุณค่าด้วยการสร้างคุณธรรม ในด้านจิตใจซึ่งถือว่าใจหรือจิตนั้นมีค่าสูงกว่าคุณค่าทางวัตถุ สามารถนำมาเป็นที่พึ่งทางใจ นำพาชีวิต ให้ไปสู่เป้าหมายที่ตนได้ตั้งไว้ สอนให้มนุษย์รักสามัคคี มีความยุติธรรมต้องการปฏิบัติแต่สิ่งที่ถูกต้อง รักความเมตตากรุณา ช่วยเหลือซึ่งกันและกันช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอกว่า ไม่อิจฉาริษยาพยาบาทต่อกัน

๒) สาธารณโภคีในระดับสังคมและองค์กร คำสอนเรื่องสาธารณโภคีตามหลักพุทธศาสนา เป็นส่วนหนึ่งของชุดคำสอนเรื่องสาราณียธรรม คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง ที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้เป็นแนวทางในการเสริมสร้างความสามัคคี ให้เกิดขึ้นในสังคมเอาไว้ เป็นหลักธรรมที่จะ เสริมสร้างความรู้สึที่ดีให้เกิดขึ้นต่อกันและกันอยู่ เสมอในยามที่ระลึกถึงกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องมือในการ เสริมสร้างความสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะบทบาทขององค์กรพุทธมีการประยุกต์ หลักสาธารณโภคีเป็นปัจจัยเสริมสร้างความสามัคคีในสังคมทำให้เกิดคุณประโยชน์ต่อสังคมและ องค์กรพุทธ ในปัจจุบันเห็นได้ใน ๓ องค์กรหลัก คือ

(๑) การสร้างศูนย์พยาบาลและดูแลสุขภาพ ซึ่งองค์กรพุทธสามารถจัดตั้งความช่วยเหลือ ในด้านนี้ได้เป็นอย่างดี

(๒) การสร้างศูนย์พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งเป็นองค์กรสาธารณสงเคราะห์ด้านการพัฒนา ทรัพยากรมนุษย์ ด้วยการจัดตั้งองค์กรและศูนย์พัฒนาทั้งการรับเลี้ยงเด็กกำพร้า ผู้ด้อยโอกาส คนไร้ที่อยู่ การดูแลสตรีและเด็กวัยรุ่นที่มีปัญหาด้านยาเสพติด หรือการจัดหาอาชีพให้ก็ได้

(๓) การสร้างศูนย์ศึกษาสงเคราะห์ ซึ่งงานด้านการศึกษาสงเคราะห์ตามหลักแห่งสาธารณ- โภคีธรรมนั้นสามารถจัดทำได้ด้วย การอาศัยองค์กรพุทธคือวัดหรือสถาบันทางพุทธศาสนาในการสร้าง โรงเรียนขึ้นมารองรับเด็กที่เกิดในสถานทีนั้นหรือเด็กที่รับเข้ามาอุปถัมภ์

(๔) การสร้างศูนย์สงเคราะห์สัตว์ ในด้านการสงเคราะห์สัตว์นั้นวัดถือเป็นต้นแบบของการสงเคราะห์สัตว์ด้วยอาจเพราะการเห็นว่าวัดนั้นเป็นที่ถักทอแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลาย และวัดหรือองค์กรพุทธนั้นสามารถที่จะระดมทุนความช่วยเหลือได้ดีหากมีการจัดวางระบบและศูนย์ได้อย่างถูกต้อง

จะเห็นได้ว่าการประยุกต์หลักสาธรมโกศิในพระพุทศาสนา นั้นมีความสำคัญในระดับบุคคลและสังคมตลอดจนองค์กรพุทธ เป็นการสร้างความสัมพันธ์กับสังคมโดยใช้หลักสาธรมโกศิเป็นพื้นฐานในการสร้างหรือพัฒนาสังคมให้มีความเจริญ เพื่อเสริมความเป็นปึกแผ่นมั่นคงแก่สังคม ส่งเสริมให้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องตามหลักพระพุทศาสนา โดยมุ่งให้คนที่อยู่ร่วมกันในสังคม มีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้นทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ อันจะทำให้การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองและสงบสุขต่อไป

บทสรุป

หลักสาธรมโกศิธรรมในพระพุทศาสนา นั้นคือ หลักของการแบ่งปัน ช่วยเหลือ เกลี้ยเจื้อจางซึ่งกันและกัน โดยมีแนวคิดมาจากหลักสาธรมณิธรรม ๖ ที่กลุ่มสันตโตโคกได้นำมาพัฒนาใช้จนเกิดเป็นระบบ แบบแผนหรือวิถีชีวิต ที่มีลักษณะการพึ่งตนเองได้ นั่นเอง ซึ่งการแบ่งปันช่วยเหลือ นั้นแบ่งออกได้ ๒ ชนิดคือ (๑) สิ่งของที่เป็นปัจจัย ๔ (อามิสทาน) (๒) สิ่งของที่เป็นศิลปะวิทยาการ(ธรรมทาน) ส่วนกระบวนการสร้างสาธรมโกศิธรรมขององค์กรพระพุทศาสนาในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี มีกระบวนการขั้นตอนลำดับในการสร้างสาธรมโกศิธรรมโดยผ่านองค์กรพุทธที่ศึกษา ๓ แห่ง คือ (๑) ศูนย์อบรมคุณธรรมจริยธรรมดวงอ้อ (๒) ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนพลาญข่อย (๓) ศูนย์ยุวพุทธิกสมาคม จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งผลการใช้หลักสาธรมโกศิธรรม พบว่ากลุ่มองค์กรพุทธ สามารถนำไปปรับประยุกต์ช่วยเหลือได้ใน ๓ ด้าน คือ ๑) การรักษาพยาบาลและดูแลสุขภาพ ๒) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ๓) การศึกษาสงเคราะห์ ซึ่งในจังหวัดอุบลราชธานี ได้นำหลักสาธรมโกศิมาปรับประยุกต์ทั้งในระดับบุคคล และในระดับองค์กร เพื่อดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และสร้างสังคมที่ติงามพัฒนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นมั่นคงต่อไปนั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีการเก็บตัวอย่างสัมภาษณ์บุคคลองค์กรพุทธที่ให้บริการแก่สังคมทั้งพระสงฆ์และคนในชุมชนจำนวนหนึ่ง ซึ่งจากการวิจัยทำให้พเห็นระบบการทำงาน ปัจจัยส่งเสริมรวมทั้งโอกาสแห่งผลสำเร็จในการจัดการบริหารและการวางแผนการจัดทำศูนย์นอกนั้นเป็นการตอบในประเด็นวิจัยในเรื่องของ หลักสาธรมโกศิธรรมในพระพุทศาสนากระบวนการสร้างสาธรมโกศิธรรมขององค์กรพระพุทศาสนาในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี และวิเคราะห์ผลการใช้หลักสาธรมโกศิธรรมต่อสังคมในประเทศไทย ซึ่งกรอบแนวความคิดในงานวิจัยนี้สามารถยืนยันได้ในระดับหนึ่งว่า การสาธรม-

สงเคราะห์ หรือการใช้สาธารณโภคีนั้นเป็นงานที่พระพุทธเจ้ามิได้จำกัดไว้เฉพาะคฤหัสถ์เท่านั้น พระสงฆ์หรือวัด/สถาบันองค์กรทางพระพุทธศาสนาเมื่อจำเป็นต้องกระทำให้พึงปฏิบัติตนด้วย

ผลจากการวิจัยที่ได้จากองค์กรพุทธและศูนย์การช่วยเหลือแบ่งปันสาธารณสงเคราะห์ที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิเหล่านี้อาจไม่ใช่ข้อสรุปที่เป็นสากล เหตุเพราะศูนย์แต่ละศูนย์ องค์กรแต่ละองค์กรมีกลยุทธ์และกลไกวิธีที่ไม่เหมือนกัน แต่ประโยชน์ที่ผู้วิจัยเห็นประการหนึ่งก็คือ ข้อมูลเบื้องต้นที่เกี่ยวกับบทบาทของรัฐและสังคม/ชุมชน องค์กรพุทธที่รับผิดชอบงานด้านสาธารณสงเคราะห์ ทั้งในการบริหารราชการส่วนกลางและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน ศาสนา และผลของงานวิจัยนี้สามารถใช้เป็นตัวอย่างสำหรับพระสงฆ์หรือวัดหรือสถาบันทางพระพุทธศาสนาอื่นๆที่กำลังทำงานสาธารณสงเคราะห์ ในแบบประเภทเดียวกันทำให้ได้ทราบว่าศูนย์หรือองค์กรพุทธที่ให้บริการด้านสาธารณโภคีนี้มีขั้นตอนในการดำเนินงานอย่างไร บริหารจัดการองค์กรอย่างไร มีกิจกรรมอะไรบ้าง โอกาสในการประสบผลสำเร็จนั้นจะต้องทำอย่างไร

บรรณานุกรม

ประทุม อังกูโรหิต. สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์. **โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่ง**

ในโครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษา. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พุทธศาสนศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

Don Hellriegel. John W. Slocum and Richard W. Woodman. **Organizational Behavior.** 8th ed..Ohio : South-Western College Publishing, 1998.

สัมภาษณ์

พระครูสุขุมวรโณภาส. **ประธานศูนย์พัฒนาคุณธรรมป่าดงใหญ่วังอ้อ ตำบลหัวดอน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี,** ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๗.

พ่อครูบัญชา ตั้งวงษ์ไชย. **ประธานศูนย์การเรียนรู้ชุมชนพลาญข่อย.** ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๖.

พระครูพุทธศักดิ์สมณกิจ. **ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร อ.เมือง จ.อุบลราชธานี,** ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๗.